

Kongebrevet – Fredriks Gave – som ga rendølene tilbake skog og rettigheter i Rendalens østre fjellregioner. En saksoversikt

Det eksisterer en rekke dansk-norske dokumenter, karter etc som vedrører de prosesser som førte frem til Gavebrevet av 1798. Dette er en konsentrert oversikt over saksgangen. I 1798 blir den foreløpige sluttstrek satt for en av de mest langvarige og bitre rettslige prosesser om skog og eiendom som vel noensinne har funnet sted i Rendalens historie. Kampen stod mellom Kongen og Røros kobberverk på den ene siden og de rendalske bønder, om hvem det var som hadde eiendomsretten til den såkalte Kongealmenningen, de store fjell og skogområdene i Rendalens østre regioner. Enevoldskongen representert ved Kanselliet og Rentekammeret vinner i Overhoffsretten. Men i 1798 gir Hans Kongelige Majestet allernådigst deler av denne almenningen tilbake til 22 gårder i Øvre Rendal. Brevet som bekrefter dette, det såkalte Kongebrevet eller Fredriks Gave, ble av stor betydning for de fremtidige eiendomsforhold i Rendalen

Aktørene

Det var Kongen i København som reiste saken. Kongen på den tiden var

Christian 7. (1749-1808) Christian 7 hadde allerede i ungdommen vist schizofrene trekk. Så på slutten av hans regjeringstid var det i realiteten han sønn, den senere kong Fredrik 6 som regjerte. Derav kommer navnet "Fredriks Gave". Kongen var representert ved Rentekammeret, datidens Finansdepartement. Men en like viktig aktør på Kongens side var participantene ved Røros Kobberverk. Kobberverket hadde kongelige privilegier og påberopte seg rett til skog og tømmer i Rendalens østre almenning. Mot seg hadde Kongen bøndene i Øvre bygd som fra alders tid hadde drevet fiske i de store vannene spesielt Femunden, Isteren og Sølensjøen, anlagt setre tidlig på 1600 tallet og brukt skogene i øst like inn til den gamle svenske riksgrense. Rendølene mente de var de rettmessige eiere til dette store skog og fjellområde.

Saksgangen

På 1750 tallet begynner de rendalske bønder med salgshugster i almenningen i øst. Skogen og tømmeret begynner å få verdi. Åker-bruket, fiskeriene og fedriften er ikke tilstrekkelig for å

ernære almuen. Denne salgshugsten pågår i 25 år. Generalforstamten og det dansk-norske embedsverk reagerer og rapporterer til Rente-kammeret i København at det er uorden i Østerdalen fogderi og at hugsten er ulovlig.

Fredlysningen

For å bringe orden i de eiendomsrettslige forhold i Østerdalen fogderi blir det bestemt i 1775 ved Kongelig resolusjon at almenningene skal fredlyses. Året etter bestemmer Amtmannen ved plakat at fredlysningen skal stå ved lag så lenge striden om eiendomsretten til skog og fjellområdene pågår. Fredlysningen vekker sterke reaksjoner i Rendalen. Bøndene har aldri hørt om noen kongeallmenning. De påberoper seg den fulle eiendomsrett til fiskerierne og skogområdene like inn til de svenske rådelene. Rentekammeret repliserer: Bøndene har betalt skatt for gårdene sine. Men for fjell og skogområdene i øst, bortsett fra de særskilt skattlagte fiskerier i Sølensjøen, har de aldri betalt skatt. I 1778 bestemmer Rentekammeret i samarbeid med Kanselliet (Regjeringskontoret) at det skal nedsettes en Commission som skal vurdere hvorvidt det var Hans Majestet eller bøndene som eide skogstrekningene. Senere skal det avsies dom i saken. Kommisjonen gjør et grundig arbeide og begge parter får forklare seg. For Åmot og Elverums vedkommende blir stridighetene om eiendomsretten raskt avklart. For ved matrikuleringen av 1723 var almenningene særskilt skyldsatt. Langt vanskeligere ble det i

Rendalen. Ingen gårder i Ytre bygd ser ut til å være involvert. Det kom nok av at her eide Hafslund gods store skogstrekninger og det var ingen dissens om eiendomsretten. Men i Øvre er saken temmelig komplisert. På 1700-tallet eksisterte ingen kommune. Rendalen var en del av Østerdalen fogderi.

Grensene for de omstridte skogene blir ansett for å være:

“alle de Skove som befindes på Østre Side af Bygden, og begynder 2 mile fra Gaardene, går østerefter paa begge Sider af Femundsøen til den Svenske Raadel, ligesaa sydefter paa begge sider af Femunds-Elven til Tryssels Raadeler modstøter, samt i Sydvest til Aamodt Sogns Grenseskjel, og endelig i Nord til Tønsets og Tolgen Præstegjeld”

Det blir tvist angående et viktig spørsmål. Hva forstår man ved 2 mile? Er det 2 skovmile eller 2 målte mile etter regulert lengde til 18000 alen pr. mil? (en gl. norsk mil 11.29 km. En skovmil er noe kortere)

Direktør Hjort ved Røros Kobberverk er steil og hevder at Rendalens almenning ligger under Kobberverkets circumferens og er eid av Kongen. Kobberverket er avhengig av tømmer og trekull til sine smeltehytter og direktøren hevder at Kobberverket drev skogene lenge før rendølene begynte sine salgshugster. Videre viste han til at bøndene hadde betalt skatt for bruken av fiskevannene i almenningen. Dette beviste at det var Kongen som var eier. Rendølene er like steile. De gjentar i sine partsforklaringer at det eksisterer ingen kongeallmenning. At fogdene i eldre tider utstedte bygselsedler i almenningen og til og med kastet folk ut

fra rydninger der de bodde, hadde de ingen hjemmel til. Tidlig i kommisjonens arbeide ble det fastslått at bøndenes bruksrett til engslåtter, setrer og fiskevann ikke ble bestridt. Det var bøndenes salgshugst det dreide seg om.

Kommisjonens innberetning blir oversendt Rentekammeret og ved Kgl. Res. i 1785 blir det oppnevnt en ny almenningsskommisjon bestående av justitsråd Lange, sorenskriver Juel og studiosos Gran. Disse tre skal felle dom vedr. eiendomsretten til Rendalens almenning.

Dommen faller i 1786

Den er knusende. Makten rår for vi befinner oss i enevoldskongenes tidsalder. Bøndene i Øvre bygd taper. Almenningen er Kongens eiendom. Partisipantene ved Røros Kobberverk som har nedhugget de Nord-Østerdalske skoger, kan triumfere. Bare på et punkt får bøndene medhold. Den vestre grense skulle settes til 2 målte mil fra bygden. Almenningsskommisjonens dom stadfestes ved dom i Overhoffretten d.11 febr. 1790.

Årene 1790-1798

Dommen skaper fortvilelse i Øvre bygd. Bygda er fattig og trenger sårt til inntektene fra skovhugsten. Bøndene har problemer med å godta dommen. Men den blir ikke anket til Høyesterett. Det sendes petisjoner gjennom fogden og amtmannen til Rentekammeret i København. To bønder fra Øvre, Knut Fonaas og Lars Gjermund-

sen Løvhaug går på sine ben til København i 1790 for å klage på dommen. Den sistnevnte var forøvrig mannen som i 1786 også gikk på sine ben til København og omsider greide å få kjøpt "Søndre Spikkedal" for 50 riksdaler. Søndre Spekedal var tidligere bygget eiendom. Hvor mange skosåler han slet ut på sine ferder, er det ingen som vet.

Gavebrevet, plasteret på såret

Endelig, i 1798 vises det nåde. Kongen skjenker 22 gårder i Øvre bygd deler av almenningen. Vi får det berømte Gavebrevet, et omfattende dokument. En skal her gjengi et konsentrat av det

Rentekammeret skriver. "Det har behaget Hs.Kgl.Maj. at resolve saaledes: Vi ville allernaadigst skjænke den saakalte Øvre Bøjgd eller de 22 Gaarder som nævnes denne del af almenningen". De 22 gårdene det dreier seg om er ifølge Rentekammerets Concept-forestillinger følgende: Berger, Bereset, Ellevold, Søndre Undset, Mømb, Nordre Undset, Haarset, Handgaarden, Bjontegaarden, Hogset, Norset, Rommenstad, Boelstad, Nordre Høye, Søndre Høye, Fonaasen, Hellestad, Rugsveen, Finstad, Engerdalen, Moen og Dalen". Rentekammeret bemerker at de to gårdene Hanestad og Grøtting ikke medregnes da disse gårder "have store og vidløftige Skove og ingen Prætension have gjort på Almindingen". Her følger noen av de innfløkte og nitid beskrevne grenselinjer for almenningen: Fra Raadels-

punktet mellom Tønset og Rendalens Præstegjelde Over Gloføken til Lille Sølensjøkletten tvers gjennom Qvælvet, over Borenfjell og Rødvola i Lige Linje til Galten Sjøes Udløp. Med dette blir rendølenes skoger utvidet med 10 km i østlig retning. I vestre kant begynner almenningen 2 målte mile fra bygden. En stor del av almenningen forblir i Kongens eie. Her får rendølene ikke drive salgshugst. Gaven gis på betingelse av at bøndene utskifter sine hjemmeskove sig imellom. Røros Værk får rett til Skov- Effekter i rendølenes nye almenning, men må heretter betale en rimelig penge for det trevirke og trekull de måtte trenge. Etter dette kommer en viktig passus: "Fiskerierne vilde vi skulde være Almuen fremdeles forbeholdne, ligeledes setre og engslåtter. Det forbydes Participantene at lade til Kulbrænding borthugge den Krat og anden Skov, som findes paa Breddene af de Stæder der søges af Fiskerne og er dem til Hytter og Varme u-undværlige".

Sølensjøen blir liggende midt i rendølenes del og berøres ikke av gavebrevet. For her skal alt være som før. Isteren, Femund Trysilelva og Tufsinga blir liggende i Kongens almenning. Men også her skal alt være som før og rendølene beholder sine fiskerier. Sluttligen fritar Kongen allernådigst Almuen i Rendalen formedelst de fattige kår, at betale Kammer-Advokaten hans Salarium på 130 Riksdaler. Gavebrevet er undertegnet av Gundelack in fidem (i troskap) Riksarkivet meddeler (1998) at gavebrevet ikke fins i kongeskjøteprotokollene. Det er derfor lite trolig at det er undertegnet av Kongen.

Kommentarer

Både Almenningskommisjonens dom og Gavebrevet bringer mer orden i eiendomsforholdene i øst, selv om det tok lang tid før alt var klarlagt. Etter 1798 er vestre del av almenningen rendølenes eiendom. Det styrket både selvfølelsen og næringsgrunnlaget. Røros Kobberverk må heretter betale for skogsvirke som hugges i vestre almenning. Gavebrevet stadfester rendølenes rett til fiskerierne i de store elvene og sjøene i øst.

Hva fikk egentlig almuen?

I sine vurderinger bruker Rentekammeret uttrykket "almuen" om de 22 gårdene. I vår tid har nok uttrykket almue en langt annen betydning en det hadde på 1700 tallet. For de facto fikk ikke almuen særlig mye. Det var de 22 gårdene som fikk noe.

Det må da tilføyes at på 1700-1800 tallet var mange arbeidsfolk knyttet til en gård, så på den måten fikk også almuen del i godene. Som rettslig dokument har Gavebrevet spilt en stor rolle også i vårt århundre. Høyeste-rettsdommen av 25. februar 1939 som fastslår rendølenes enerett til alt fiske i Sølensjøen, er uten tvil fundert på Gavebrevets klartekst. Vestre almenning både med grunn og skog blir rendølenes eiendom. Den driftsform som f.eks. Rendal renselskap har i dag, hadde neppe vært mulig uten den rett til grunn som er beskrevet i Gavebrevet. – Nærmest ved en tilfeldighet skjedde de prosesser som her er beskrevet, i tidsrommet omkring den

franske revolusjon. Etter revolusjonstiden er det slutt på eneveldet og Kongens dominans og nye tanker og ideer bl.a om eiendom og bruken av eiendom slo rot i mange land, også i vårt eget.

Halvor Paus,
tidligere veterinær, forfatter,
2485 Rendalen.

Kilder

Rentekammerets Concept-Forestillinger 1798-1799, Riksarkivet.

Annamelse af Eneveldet, artikkel i Fedrelansvennen 1838, forfatter ukjent.

Sølen sjøfisket, Jan Hoff Jørgensen. Magistergradsavhandling 1987.

Engerdalsboka, bd.3, Ottar Andersen.

